

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

01154288 (Т)

2012

ВАСИЛЬ СТЕФАНІК

НОВЕЛИ

ВИДАВНИЦТВО «ВІЛЬНА УКРАЇНА»

В. 2714

ВАСИЛЬ СТЕФАНІК

(204)

НОВЕЛИ

14

ВИДАВНИЦТВО «ВІЛЬНА УКРАЇНА»
ЛЬВІВ — 1950

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

**Львівська бібліотека
АН УРСР**

№ 34389

26394

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК

Василь Стефаник — видатний український письменник-новеліст, автор кількох десятків майстерних оповідань з життя західноукраїнських селян під гнітом цесарської Австро-Угорщини і шляхетської Польщі. Народився Стефаник 1871 року в селі Русів, теперішнього Снятинського району, Станіславської області, в селянській сім'ї. Після закінчення гімназії і навчання у Краківському університеті, В. Стефаник повернувся в рідне село, де працював, як письменник і хлібороб, аж до своєї смерті в 1935 році. В 1926 році уряд Радянської України призначив письменникові персональну пенсію.

Василь Стефаник — письменник світової слави, його твори перекладалися багатьма мовами народів Європи. Всі вони сповнені глибокого демократизму, співчуття до знедоленої селянської бідноти і гніву та ненависті до капіталістичних експлуататорів. Письменник палко любив свій народ, вірив у його світле майбутнє, вірив у возз'єднання українського народу під прапором радянської влади. За десять років до своєї смерті він писав у листі до друзів на Радянській Україні: «Стою на вуглі своєї хати і простягаю до вас руки»...

Твори Василя Стефаника увійшли в скарбницю української класики. Завдяки багатьом виданням у перекладах на російській мові, ними сьогодні пишається вся наша радянська література.

НОВИНА

У селі сталася новина, що Гриць Летючий утопив у ріці свою дівчинку. Він хотів утопити і старшу, але випросилася. Відколи Грициха вмерла, то він бідував. Не міг собі дати ради з дітьми без жінки. Ніхто за него не хотів піти заміж, бо коби то лишень діти, але то ще й біда і нестатки. Мучився Гриць цілі два роки сам з дрібними дітьми. Ніхто за него не знав, як він жие, що діє, хіба найблизші сусіди. Уповідали вони, що Гриць цілу зиму майже не палив у хаті, а зимував разом з дівчатами на печі.

А тепер все село про него заговорило. То прийшов він вечером додому та її застав дівчата на печі.

— Дьидю, ми хочемо їсти, — сказала старша Гандзуня.

— То їжте мене, а шо ж я дам вам їсти? Аді, є хліб, та й начиньийтеси!

Та й дав їм кусень хліба, а вони, як щенята коло голої кістки, коло того хліба заходилися.

— Начинила вас та й лишила на мою голову, бодай ї земля вікінула! А чума дес ходит, бодай голову зломила, а до вас не поверне. Цеї хати і чума збояла би си!

Дівчата не слухали татової бесіди, бо таке було щоднини і щогодини, і вони привикли. Іли хліб на печі, і дивитися на них було страшно і жаль. Бог знає, як ті дрібонькі кісточки держалися вкупі? Лишень четверо чорних очій, що були живі і що мали вагу. Зда-

валося, що ті очі важили би так, як олово, а решта тіла, якби не очі, то полетіла би з вітром як пір'є. Та й тепер, як вони їли сухий хліб, то здавалося, що кістки в лиці потріскають.

Гриць глянув на них з лави і погадав: «мерці», і напудився так, що аж его піт обсипав. Чогось ему так стало, як коли би ему хто тяжкий камінь поклав на груди. Дівчата глемедали хліб, а він припав до землі і молився, але щось его тягнуло все, глядіти на них і гадати: «мерці»!

Через кілька день Гриць боявся сидіти в хаті, все ходив по сусідах, а вони казали, що він дуже журився. Почорнів, а очі запали в середину так, що майже не дивилися на світ, лиш на той камінь, що давив груди.

Одного вечора прийшов Гриць до хати, зварив дітьм бараболі, посоловив та й кинув на піч, аби їли. Як попоїли, то він сказав:

— Злізайте з печі, та підемо дес у гості.

Дівчата злізли з печі, Гриць натягнув на них драпочки, взяв меншу, Доцьку, на руки, а Гандзуню за руку та й вийшов з ними. Йшов довго лугами, та став на горі. У місячнім світлі розстелилася на долині ріка, як велика струя живого срібла. Гриць здригнувся, бо блискуча ріка заморозила его, а тот камінь на грудях став ще тяжчий. Задихався і ледве міг нести маленьку Доцьку.

Спускалися в долину до ріки. Гриць скреготав зубами, аж гомін лугом розходився, і чув на грудях довгий огневий пас, що его пік у серце і в голову. Над самою рікою не міг поволі йти, але лобіг і лишив Гандзуню. Вона бігла за ним. Гриць борзенько взяв Доцьку і з усієї сили кинув у воду.

Ему стало легше, і він заговорив скоро:

— Скажу панам, що не було ніякої ради: ані їсти що, ані в хаті затопити, ані віпрати, ані голову змити,

ані ніц. Я си кары приймаю, бо-м завинив, та й на ши-
беницу!

Коло него стояла Гандзуня і говорила так само
скоро:

— Дьидику, не топіт мене, не топіт, не топіт!

— Та як си просиш, то не буду, але тобі би ліпше, а
мені однаково пацити, ци за одну, ци за дві. Будеш
бідити змалку, а потім підеш у мамки жидам та й знов
меш бідити. Як собі хочеш.

— Не топіт мене, не топіт!..

— Ні, ні, не буду, але Доці вже ліпше буде, як тобі.
То вертайси до села, а я йду мелдуватиси. Аді, оцех
стежечков йди, гет, гет аж у гору, а там прийдеш до
першої хати, та й увійди, та й кажи, шо так і так, дьидя
хотіли мене утопити, але я си віпросила та й прийшла,
аби-сте мене переночували. А завтра, кажи, може би
ан мене де наймили до дитини бавити. Гай, іди, бо то
нічь.

І Гандзуня пішла.

— Гандзю, Гандзю, а на тобі бучок, бо як ті пес
надобає, то й роздере, а з бучком май безпечніше.

Гандзя взяла бучок і пішла лугами.

Гриць закочував штани, аби перейти ріку, бо туду
була дорога до міста. Вступив вже у воду по кістки
та й задеревів.

— Мнеоца і сина, і святого духа, амінь. Очинаш і жи
єс на — небесі і на землі...

Вернувся і пішов до моста.

КАМІННИЙ ХРЕСТ

I

Відколи Івана Дідуха запам'ятали в селі газдою, відтоді він мав усе лиш одного коня і малий візок з дубовим дишлем. Коня запрягав у підруку, сам себе в борозну; на коня мав ремінну шлею і нашильник, а на себе Іван накладав малу мотузяну шлею. Нашильника не потребував, бо лівою рукою справ може ліпше, як нашильником.

То як тягнули снопи з поля, або гній у поле, то однако і на коні, і на Івані жили виступали, однако їм обом під гору посторонки моцувалися, як струнви, і однако з гори волочилися по землі. Догори ліз кінь, як по леду, а Івана як коли би хто буком по чолі тріснув, така велика жила напухала йому на чолі. Згори кінь виглядав, як би Іван його повісив на нашильнику за якусь велику провину, а ліва рука Івана обвивалася сітею синіх жил, як ланцюгом із синьої сталі.

Нераз ранком, ще перед сходом сонця, їхав Іван у поле пільною доріжкою. Шлеї не мав на собі, лишень ішов з правого боку і тримав дишель як би під пахою. І кінь, і Іван держалися крепко, бо оба відпочали через ніч. То як їм лучалося сходити з горба, то бігли. Бігли в долину і лишали за собою сліди коліс, копит і широ-

чезних п'ят Іванових. Придорожнє зілля і бадилля гойдалося, вихолітувалося на всі боки за возом і скидало росу на ті сліди. Але часом серед найбільшого розгону, на самій середині гори Іван починав налягати на ногу і спирав коня. Сідав коло дороги, брав ногу в руки і слинив, аби найти того місце, де бодяк забився.

— Та цу ногу сапов шкребчи, не ти її слинов промивай, — говорив Іван спересердя.

— Діду Іване, а батьгов того борозного, най біжить, коли овес поїдає... — Се хтось так брав на сміх Івана, що видів його патороч зі свого поля. Але Іван здавна привик до таких сміхованців і спокійно тягнув бодяк далше. Як не міг бодяка витягнути, то кулаком його вгонив далі в ногу і, встаючи, казав:

— Небіси, вігнеш та й сам віпадеш, а я не маю чысу з тобов панькатиси...

А ще Івана кликали в селі Переломаним. Мав у поясі хйбу, бо все ходив схилений, як би два залізні краки стягали тулуб до ніг. То його вітер підвіяв.

Як прийшов з войська додому, то не застав ні тата, ані мами, лишень хатчину завалену. А всего маєтку лишив йому тато букату горба щонайвишого і щонайгіршого над усе сільське поле. На тім горбі копали жінки пісок і зівав він ярами та печерами під небеса, як страшний велетень. Ніхто не орав його і не сів, і межі ніякої на нім не було. Лиш один Іван узявся свою пайку копати і сіяти. Оба з конем довозили гною під горб, а сам уже Іван носив його мішком наверх. Часом на долішні ниви спадав з горба його голосний крик:

— Е-ех, мой, як тобов грину, та й по нитці розлетишси, який же-с тьжкий!

Але відай ніколи не гримнув, бо шкодував міха і поволі його спускав з плечей на землю. А раз вечером оповідав жінці і дітям таку пригону:

— Сонце пражит, але не пражит, як вогнем сипле, а я колінкую з гноем наверх, аж шкіра з колін обскакує. Піт із-за кожного волоска просік, та й так ми солоно в роті, аж гірко. Ледве я добився на гору. А на горі такий вітрець дунув на мене, але такий легонький, що аж. А підіт же, як мене за мінуту в попереці зачьило ножами шпикати — гадав-сми, що минуси.

Від сеї пригоди Іван ходив усе зібганий у поясі, а люди прізвали его Переломаний.

Але хоть той горб его переломив, то політки давав добрі. Іван бив палі, бив кілля, виносив на него тверді кицки трави і обкладав свою частку довкола, аби осінні і весняні дощі не сполікували гною і не заносили его в яруги. Вік свій збув на тім горбі.

Чим старівся, тим тяжче було ему, поломаному, сходити з горба.

— Такий песій горб, що стрімголов у долину тручьє!

Не раз, як заходяче сонце застало Івана наверху, то несло його тінь з горбом разом далеко на ниви. По тих нивах залягала тінь Іванова, як великана, схиленого в поясі. Іван тогди показував пальцем на свою тінь і говорив горбові:

— Ото-с ні, небоже, зібгав у дугу. Але доки ні ноги носьн, то мус родити хліб! Нема задурно їсти сонце і дощ пити...

На других нивах, що Іван собі купив за гроші, принесені з войська, робили сини і жінка. Іван найбільше коло горба заходився.

Ще Івана знали в селі з того, що до церкви лиш раз у рік, на великдень, ходив і що кури зіцірував. То так він їх научував, що жадна не важилася поступити на подвір'є і порпати гній. Котра раз лапкою

драпнула, то вже згнула від лопати або від бука. Хотьби Іваниха хрестом стелилася, то не допомогло.

Та й хіба ще то, що Іван ніколи не їв коло стола. Все на лаві.

— Був-сми наймитом, а потім відбув-сми десять рік у воську, та я стола не знав та й коло стола мені їда не йде до трунку.

Отакий був Іван, дивний і з натурою, і з роботою.

II

Гостей у Івана повна хата, газди і газдині. Іван спродав все, що мав. Сини з жінков наважилися до Канади, а старий мусів вкінці податися.

Спросив Іван ціле село.

Стояв перед гостями, тримав порцію горівки у правій руці і, видко, каменів, бо слова не годен був заговорити.

— Дькую вам файно, газди і газдині, що-сте ні мали за газду, а мою за газдиню.

Не договориював і не пив до нікого, лиш тупо глядів навперед себе і хитав головою, як би молитву говорив і на кожне єї слово головою потакував.

То як часом якась долішня хвиля викарбутить великий камінь з води і покладе его на берег, то той камінь стоїть на березі, тяжкий і бездушний. Сонце лупає з него черепочки давнього намулу і малює по нім маленькі фосфоричні звізди. Блимає той камінь мертвими блисками, відбитими від сходу і заходу сонця, і кам'яними очима своїми глядить на живу воду і сумує, що не гнете його тягар води, що гнітив его від віків. Глядїть з берега на воду, як на утрачене щасте.

Отак Іван дивився на людей, як той камінь на воду. Потряс сивим волоссем, як гривою кованою з ниток сталевих, і договориював:

— Та дькую вам красно, та най вам бог дасть, що собі в него жьдаєте. Дай вам боже здоров'є, діду Михайле...

Подавав Михайлові порцію і цілювалися в руки.

— Куме Іване, дай вам боже прожити ще на цім світі. та най господь милосерний щасливо запровадит вас на місце та й допоможе ласков своєв наново газдов стати!

— Коби бог позволив... Газди, а проше, а доцьгніт же... Гадаєм, що вас за стів пообсаджую, як прийдете на весіле синове, але інакше зробилоси. То вже таке, що за що наші діди та й тати не знали, то ми мусимо знати. Господьа воля. А законтентуйте ж си, газди, та й вібачьийте за решту.

Взяв порцію горівки та й підійшов д'жінкам, що сиділи на другім кінці стола від постелі.

— Тимофіхо, кумо, я хочу до вас напитиси. Дивюси на вас та й ми, як якіс казав, молоді літа нагадуютси. Де, де, де-е? Ото-сте були хлопенна дівка, годна-сте були! То-сми за вами не одну нічку збавив, то-сте в данці ходили, як сновавка — так рівно. Ба, де, кумо, тоті роки наші! Ану-ко пережийте та й вібачьийте, шо-м на старість данець нагадав. А проше...

Глянув на свою стару, що плакала межи жінками, і виймив з пазухи хустину.

— Стара, ня, на-ко тобі платину та файно обітриси, аби я тут ніяких плачів не видів. Гостий собі пильнуй, а плакати ще маєш доста чьису, ще так си наплачеш, шо очі ти витечут.

Відійшов до газдів і крутив головою.

— Шос бим сказав, та най мовчу, най шіную образи в хаті і вас, яко грешних. Але рівно не дай боже нікому доброму на жіночий розум перейти. Аді, видите, як плаче, та на кого, на мене? На мене, газдине моя? То я тебе вікорінував на старість із твої хати? Мовчи,

не хлипай, бо ти сиві кіски зараз обмичу, та й підеш у ту Гамерику як жидівка.

— Куму Іване, а лишіт же ви собі жінку, та же вона вам не воріг, та й дітем своїм не воріг, та єї банно за родом та й за своїм селом.

— Тимофіхо, як не знаєте, то не говоріт ані дзелень! То єї банно, а я тудя з віскоком іду?!

Заскреготав зубами, як жорнами, погрозив жінці кулаком, як довбнею, і бився в груди.

— Озміт та вгатіт ми сокиру отут в печінки, та може тот жовч пукне, бо не вітримаю. Люди, такий туск, такий туск, шо не памньитаю, шо си зо мнов робит.

III

— А проше, газди, а озміт же без царамонії та будьте вібачні, бо ми вже подорожні. Та й міні, старому, не дивуйтеси, шо трохи втираю на жінку, але то не задурно, ой не за дурно. Цего би ніколи не було, якби не вона з синами. Сини, уважьєте, письменні, так як дістали якесь письмо до рук, як дістали якусь напу, та як підійшли під стару, та й пилили ні, пилили, аж перерубали. Два роки нічо в хаті не говорилось, лиш Канада, та й Канада. А як ні дотиснули, як-ем видів, шо однако ні мут на старість гризти, та й ем продав все шо до юрїшки. Сини не хотьи бути наймитами післі мої голови та й кажуг: «Ти наш тато, та й заведи нас до землі, та дай нам хліба, бо як нас розділиш, най не буде з чим киватиси». Най їм бог помагає їсти той хліб, а міні однако гинути. Але, газди, а міні, переломаному, до ходів? Я зробж — ціле тіло мозиль, кості дрихлаві, шо заки їх рано звездеш докупи, то десіть раз йойкнеш!

— То вже, Іване, пропало, а ви собі туск до голови не припускайте. А, може, як нам дорогу покажете, та й

усі за вами підемо. За цим краєм не варт собі туск до серця брати. Ця земля не годна кілько народа здержіти та й кількі біді вітримати. Мужик не годен і вона не годна, обоє вже не годні. І саранчі нема, і пшениці нема. А податки накипають, шо-с платив лева, то тепер п'еть, шо-с їв солонину, то тепер барабулю. Ой ззолили нас, так нас ймили в руки, шо з тих рук ніхто нас не годен вирвати, хіба лиш геть іти. Але колис на ці землі буде покаяніє, бо нарід поріжеси! Не маєте ви за чим банувати!..

— Дькую вам за це слово, але его не приймаю. Певне, шо нарід поріжеси. А то ж бог не гніваєси на таких, шо землю на гиндель пускають? Тепер нікому не траба землі, лиш викслів та банків. Тепер молоді газди мудрі настали, такі фаермани, шо за землев не згоріли. А дивіт-ко си на ту стару скрипку, та пускати єї на гиндель?! Та же то дуплава верба, кини пальцем, та й маком сьиде! Та гадаєте, шо вона зайде на місце? От, перевернеси дес в окіп, та й пси розтьигнут, а нас поженут далі і подивитиси не дадут. Відки таким дітем має бог благословити? Стара, а суда ж!

Прийшла Іваниха, старенька і сухонька.

— Катерино, шо ти собі, небого, у свої голові гадаеш? Де тьи покладу в могилу? Ци риба тьи має зз'їсти? Та тут порьидні рибі нема шо на один зуб узьити. Аді!

І натягнув шкіру на жіночій руці і показував людям.

— Лиш шкіра та кості. Куду цему, газди, йти з печі? Була-с порьидна газдиня, тьижко-с працювала, не гайнувала-с, але на старість у далеку дорогу вібраласи. Аді, видиш, де твоя дорога та й твоя Канада? Отам!

І показав її через вікно могилу.

— Не хотіла-с іти на цу Канаду, то підемо світами і розвіємоси на старість, як лист по полю. Бог знає, як з нами буде... а я хочу з тобов перед цими нашими

людьми віпрощатися. Так, як слюб-сми перед ними брали, та так хочу перед ними віпрощитися з тобов на смерть. Може тебе так кинут у море, шо я не буду видіти, а може мене кинут, шо ти не меш видіти, та просити ми, стара, шо-м ти не раз догорив, шо-м може і тьи коли скривдив, прости мені і перший раз, і другий раз, і третій раз.

Цілювалися. Стара впала Іванові на руки, а він казав:

— А то тьи, небого, в дилеку могилу везу...

Але сих слів уже ніхто не чув, бо від жіночого стола надбіг плач, як вітер, шо спомежи острих мечів повіяв і похилив всі голови мужиків на груди.

IV

— А тепер ступай собі, стара, межі газдині та пильнуй, аби кожду своє дійшло та напийся раз, аби-м тьи на віку видів п'єну.

— А вас, газди, я ще маю на два гатунки просити. Дес може сини пустьи в село на пошту, шо нас із старов вже нема. Та би-м просив вас, аби-сте за нас наймили служебку та й аби-сте си так, як сегодне, зійшли на обідець та віказали оченаш за нас. Може пан бог менше гріха припише. Я гроші лишу Яковові, бо він молодий та й слушний чоловік та не сховає дідів грейцір.

— Наймемо, наймемо і оченаш за вас вікажемо...

Іван задумався. На його тварі малювався якийсь встид.

— Ви старому не дивуйтеси та й не смійтеси з діда. Міні самому гей устид вам це казати, але здає ми си, шо би-м гріх мав, якби-м цього вам не сказав. Ви знаєте, шо я собі на своїм горбі хресток камінний поклав. Гірко-м го віз і гірко-м го наверх вісаджував, але-м

поклав. Такий тьижкий, шо горб го не скине, мусит го на собі тримати так, як мене тримав. Хотів-ем кілька пам'яток по собі лишити.

Стулив долоні в трубу і притискав до губів.

— Так баную за тим горбом, як дитина за цицков. Я на нім вік свій спендив і окалічив-ем. Коби-м міг, та й би-м го в пазуху сховав, та й взяв з собов у світ. Банно ми за найменшов крішков у селі, за найменшов дитинов, але за тим горбом таки ніколи не перебаную.

Очі замиготіли великим жалем, а лице задрожало, як чорна рілля під сонцем дрижить.

— Оцеї ночі лежу в stodолі та думаю, та думаю: господи милосерний, бо шо-м так глибоко зогрішив, шо женеш ні за світові води? Я ціле жите лиш роб, та й роб, та й роб! Нераз, як динка кінчилася, а я впаду на ниву та й ревно молюся до бога: господи, не покинь ні ніколи чорним кавалком хліба, а я буду все працювати, хіба бих не міг ні руков, ні ногов кинути...

— Потім мене такий туск напав, шо-м чиколонки гриз і чупер собі микав, качыв-ем си по соломі, як худобина. А потім нечисте цукнулося до мене! Не знаю, і як, і коли вчинив-ем си під грушков з воловодом. За малу філю був би-м си затыг. Але господь милосерний знає, шо робит. Нагадав-ем собі за свій хрест, та й мене гет відійшло. Йй, як не побіжу, не побіжу на свій горб! За годинку вже-м сидів під хрестом. Посидів, посидів довгенько, та й якос ми легше стало.

— Аді, стою перед вами і говорю з вами, а тот горб не виходит ми з голови. Таки го вижу, та й вижу, та й умирати буду, та й буду го видіти. Все забуду, а його не забуду. Співанки-м знав, та й на нім забув-ем, силу-м мав, та й на нім лишив-ем.

Одна сльоза котилася по лиці, як перла по скалі.

— Та я вас просю, газди, аби ви, як мете на світу

неділю поле світити, аби ви ніколи мого горба не минали. Будь-котрий молодий най вібіжит та най покропит хрест свіченув водицев, бо знаєте, шо ксьондз на гору не піде. Просю я вас за це дуже грешно, аби-сте мені мого хреста ніколи не минали. Буду за вас бога на тім світі просити, лиш зробіт дідови його волю.

Як коли би хотів рядком простелитися, як коли би добрими, сивими очима хотів навіки закопати в серцях гостей свою просьбу.

— Іване, куме, а лишіт же ви туск на боці, гет єго відкиньте. Ми вас усе будемо нагадувати, раз назавше. Були-сте порьидний чоловік, не лізли-сте натарапом на нікого, нікому-сте не переорали, ані пересіяли, чужого зеренця-сте не порунтали. Ой, ні! Мут вас люди нагадувати, та й хреста вашого на світу неділю не минут.

Отак Михайло розводив Івана.

V

— Вже-м вам, панове газди, все сказав, а тепер хто ні любить, то тот буде пити зо мнов. Сонечко вже над могилов, а ви ще порцію горівки зо мнов не віпили. Заки-м ще в свої хати і маю гості за своїм столом, то буду з ними пити, а хто ні навидит, той буде також.

Почалася п'ятика, тота п'ятика, що робить з мужиків подурілих хлопців. Незабавки п'яний вже Іван казав закликати музику, аби грав молодіжі, що ціле подвір'є заступила.

— Мой, маєте так данцувати, аби земля дудніла, аби одной травички на току не лишилося!

В хаті всі пили, всі говорили, а ніхто не слухав. Бесіда йшла сама для себе, бо треба єї було конче сказати, мусілося сказати, хоть би на вітер.

— Як-єм го віпуцував, то був віпуцований, котре чорний, то як сріблом посипав по чорну, а котре білий, то як маслом сніг помастив. Коні були в мене в орду-ку, цар міг сідати! Але-м гроший мав, ой, мав, мав...

— Коби-м учинився серед такої пустині — лиш я та бог аби був! Аби-м ходив, як дика звірь, лиш кобих не видів ні тих жидів, ні панів, ні ксьондзів. Отогда би називалося, шо-м пан.

А ца земля най западаєси, най си і зараз западе, то-м не згорів. За чим? Били та катували наших татів та в ярем запрягали, а нам уже кусня хліба не дають пожерти... Е, коби то так по-мойому...

— Ще не находивси такий секвертант, аби шо з него стьиг за податок, ой ні! Був чьих, був німец, був поляк — г..., пробачийте, взяли. Але як настав мадзур, та й найшов кожушину аж під вишнев. Кажу вам, мадзур біда, очі печи, та й гріху за него нема...

Всякої бесіди було багато, але вона розліталася в найріжніші сторони, як надгнилі дерева в старім лісі.

В шум, гамір, і зойки, і в жалісливу веселість скрипки врзувався спів Івана і старого Михайла. Той спів, що єго не раз чути на весіллях, як старі хлопи доберуть охоти і заведуть стародавніх співанок. Слова співу йдуть через старе горло з перешкодами, як коли би не лиш на руках у них, але і в горлі мозилі понаростали. Ідуть слова тих співанок, як жовте осінне листе, що ним вітер гонить по замерзлій землі, а воно раз-на-раз зупиняєса на кожному ярочку і дрижить подертими берегами, як перед смертею.

Іван та Михайло отак співали за молодії літа, що їх на кедровім мості здогонили, а вони вже не хотіли назад вернутися до них навіть у гості.

Як де підтягали вгору яку ноту, то стискалися за руки, але так кріпко, аж сугасти хрупотіли, а як подибували дуже жалісливе місце, то нахилювалися до

себе і тулили чоло до чола, і сумували. Ловилися за шию, цілувалися, били кулаками в груди і в стіл, і такої собі своїм заржавілим голосом туги завдавали, що врешті не могли жадного слова вимовити, лиш: Ой, Іванку, брате, ой, Михайле, приятелю!

VI

— Дьидю, чуєте, то вже чьис віходити до колії, а ви розспівалися як за добро-миру.

Іван витріщив очі, але так дивно, що син побілів і подався назад. Поклав голову в долоні і довго щось собі нагадував. Встав із-за стола, підійшов до жінки і взяв її за рукав.

— Стара, гай, машір инц, цвай, драй! Ходи, уберемоси по-панцки та й підемо панувати.

Вийшли обоє.

Як входили назад до хати, то ціла хата заридала. Як би хмара плачу, що нависла над селом, прірвалася, як би горе людське дунайську загату розірвало — такий був плач. Жінки заломили руки і так сплетені держали над старою Іванихою, аби щось згори не впало і її на місці не роздавило. А Михайло ймив Івана за барки і шалено термосив ним і верещав, як стеклий.

— Мой, як єс газда, то фурни тото катране з себе, бо тын віполічкую як курву!

Але Іван не дивився в той бік. Ймив стару за шию і пустився з нею в танець.

— Польки мені грай, по-панцки, мам гроші!

Люди задеревіли, а Іван термосив жінкою, як би не мав уже гадки пустити її живу з рук.

Вбігли сини і силоміць винесли обоїх із хати.

На подвір'ю Іван танцював дальше якоїсь польки, а Іваниха обчепилася руками порога і приповідала:

— Ото-сми тьи виходила, ото-сми тьи вігризла оцими ногами!

І все рукою показувала в повітря, як глибоко вона той поріг виходила.

VII

Плоти попри дороги тріщали і падали, — всі люди Івана випроводжували. Він ішов зі старою, згорблений, в цайговім, сивім одінню і щохвиля танцював польки.

Аж як усі зупинилися перед хрестом, що Іван його поклав на горбі, то він трохи прочунявся і показував старій хрест.

— Видиш, стара, наш хрестик?

Там є вібито і твоє намено.

Не біси, є і моє, і твоє...

МАЙ

Данило чекав коло білої брами, дивився в панський город, як злодій, і не важився зайти.

— Ніби я знаю, ци суда можна йти, а як вібіжит та даст у писок, а я вітки знаю, шо не даст?

То були біленькі, рівненькі стежки по панськім городі, і він за них боявся бійки, бо лишень ними він міг до двора дістатися. Поки що чекав коло брами.

Всі мужики, багато їх міліонів, уміють чекати довго і терпеливо. Як пан є в канцелярії, то вони чекають стоячи. Аби їх було не знати як багато, то не дадуть за себе найменшого значка життя. Стоять тихенько, тварі їх поволеньки бовваніють і застигають, а вираз з лица зсувається десь на плечі під сорочку. В стоячім сні вони півпритомні і безмежно байдужні, а урядник посеред них подобає на чорну мушку, що в густий мід залізла. Крайньому тому, найближчому до урядницького стола, найгірше, бо він не може запасти в цілковитий сон. Він щохвилі розтягає очі аж під чупер і оглядаєся неспокійно. За ним пролуплюють очі і оглядаються сусіди, і неспокій крайнього бушує аж до останнього, до того, що сперся до печі. Той крайній, як вітер на ниві, все неспокоїть, всі колоски від дороги аж до суголовків.

Як пана нема в канцелярії, то вони сідають. Добро

для них півгодинки спочити, добро, як хоть одна рука або одна нога відпочине. Злізаються на купу і присідають собі всякі часті тіла. Одні капелюхи тримають осторожно, аби не зімнялися. Як вже добре стиснуться, то починають до себе шепотом говорити.

— Якби так трохи покурив люльки?

— Лишіт гет.

— А тютюн маєте купований?

— В мене на городі росте.

— Не говоріт, бо ще хто почує та...

Тоді всі запихають руки в пазухи і засувають свої скрутки спереду пазухи аж за плечі, бо ану ж яка нужда пошукає! Шепти стихають, лица деревіють, слина випливає з губів, а голови падають у долину. А як лучиться між ними який нетерплячий, то він так, як той крайній, не дасть всім спокійно на підлозі посидіти. Бо або рука ему затерпне, або якась біда его в сам хребет так ушпилить, що він не видержить і порушиться. За ним заворушаться сусіди, і гармонія взаємного натиску пропадає. Починається уклад ніг і рук наново, і знов якась біда її руйнує.

— Такі люди нетерплячі шо господи, — скаже якийсь витревалий і зараз таки замкне очі.

Отак вони всі чекають, та так чекав і Данило коло брами, хоть був сам один. На него спадала сонність і байдужність, і думки его мішалися одна поза другу. Як він ішов до пана, то мав дуже ясний план. Побачивши его, він мав скинути капелюх з голови і йти проти него так, як бузьок по млаці ходить, — обережно, поволеньки, аби панського камінчика не вразити. Як наблизиться вже дуже, то має витріщити очі на пана і дивитися так, аби пан собі погадав: се якийсь дуже бідний! Потім приступить до руки, поцілює її з обох боків, дотулитья чолом долоні і трохи подасться назад. Спустить плечі в долину, шпурне капелюх

поза себе на землю, обітре рукавом губи і стане говорити.

— Я прийшов до пана найматиси. Переднівок дуже прикрий, дітний маю четверо, а на то лишень латка города. Найматиси мусю, а роботу кожду знаю, бо я заробний чоловік. Та просю божої ласки та й панцкої, аби-м си погодоли та аби пан дали мені корець орнарії таки зараз, аби дати жінці межи діти, а до служби я можу зараз ставати.

Перше слово пана буде:

— Ти, відай, злодій?

— Я, пане, ще чужого стебла не порунтав.

— Чого брешеш, лайдаку, а то ж подумана річ, аби мужик не крав?! Хіба ти не мужик?

— Я цалком простий мужик, але я чужого не люблю кивати.

— Тос, певне, пияк?

— Я з горівков собі не заходжу, бо нема вітки.

— Гавкаєш як пес, та ти би вмер без горівки!

— Без горівки не вмер би, а без хліба та й можна!

— Ти змудра міні відповідаєш, бо ти був у криміналі, та там тебе розуму навчили.

— А най мене бог боронит! Я половину віка свого збув, а ще моя нога в арешті не була.

— А нащо ж ти кілька дітей натеребив?

— То бог, пані, дає діти.

— То піп тебе такого навчив?

— Я з попом собі не заходжу, бо то гроші коштує, я й до церкви не ходжу, бо не маю в чім.

— То ти радикал та й не даєш попови з себе шкіру здирати?

— Я би хотів що попови дати, то не дам, бо не маю, а він аби хотів здерти, то не зідре, бо не має що здерти. Ми таки не сходимоси...

Він знав наперед, що пан мусить чоловіка з болотом зміщати, що мусить посміятися, аж потім его прийме на службу. Йшов певний себе, аж коло брами приперся. То був двір на другім селі, і він не знав, куда заходитьсь до него. А двір до того стояв на полі, і не було кого спитатися. І Данило чекав. Его ясний план затемнювався, він чухався в потилицю і несміливо заглядав у город.

— Вони тими стежками ходе собі на spacerок, бо, аді, як усипали піском.

Его очі блукали довго, аж спинилися на павуні, що блискотів перед двором.

— З оцего фоста мав би якийсь грейцірь, аби так забіг та обома руками замотавси в него... Не знати, ци мнесо его добре їсти?

Він оглянувся по ланах.

— Цес має того поля доста та й робит коло хліба добре. Ба, де він тото все подіває?

Его думки розліталися на всі боки.

— Весна така красна, така красна, шо раз!

Чимдалі він нічого не спостерігав. Сидів як стовп і чув, що буде спати. Аби не датися, він роздирав очі, потирав рукою лице і виглядав на нещасливого борця, що от-от здасться на ласку і неласку ворога. За часок звалився одним боком до берега і, видко, хотів так урядитися, аби ніби спати, а ніби чекати. Потім протягнувся цілий і замкнув очі. Не проспався ще одной мінуті, як щось ему шепнуло:

— Спи, спи під панцков брамов, та фірман так уперже батогом, що кров сикне!

Він зірвався, перестрашився, оглянувся доокола себе і станув, як підстрілений. Стояв секунду, махнув рукою і пішов від брами на лан. Заліз у траву і розложився до доброго сну. Привижався ему пан і его руки,

і білі стежки. Пан ему десь казав, аби поклав капелюх на голову, але він не хотів.

— Я, проши пана, бідний чоловік, я не можу покласти капелюха на голову, бо я бідний, такий бідний чоловік...

Солодкий сон нагонив тоті привиди, і він спав спокійно.

Сонце реготалося над ним, посиляло до него свої промені, пестило его, як мама рідна. Квіти цілували его по чорнім нечесанім волоссю, пільні коники его перескакували. І він спав спокійно, а чорні ноги і чорні руки виглядали як прироблені до его цеглястого тіла.

КЛЕНОВІ ЛИСТКИ

I

Постіль застелена полотном, коло стола на задній і передній лаві засіли куми, на краю печі рядком діти. Вони попускали рукави, як стадо перепелиць, що спочивають, але все готові летіти. Куми зате сиділи, як вкопані, лишень руками досягали хліб або порцію горівки, але і руки найрадше не рухали би ся, лишень спочивали би, зігнені в кулак на колінах. Нерадо вони брали хліб і порцію. Каганець блимав на припичку і потворив з кумів великі, чорняві тіні і кинув їх на стелю. Там вони поломилися на сволоках і також не рушалися.

Коло стола схилений стояв Іван, господар хати і тато маленької дитини, що її охрестили.

— Будьте ласкаві, мої куми, та пережійте ще по одні. Хоть це не горівка, але болото, але з мужиком то так си має: що де у світі є найгірше, то він має то спожити, що де у світі є найтьижче, то він має то віконати...

— На то-сми рожені, — відповідали побожно куми. Як порція обійшла колію, то Іван її поставив лігма коло фляшки, бо боявся, аби не впала така маленька на землю.

— А закусіт... Та й дивітєн, який мене клопіт найшов у самі жнива, у сам вогонь. А я, бігме, не знаю, шо з цього має бути?! Ци маю лишити жнива та й обходити жінку і варити дітем їсти, ци я маю лишити їх тут на ласку божу та й тьгнути голоден косов? Бо вже мое таке має бути, бо у такий чыс ніхто до хати не прийде за великі гроші. На тобі, Іване, дитину, та й радуєси, бо ще їх мало маєш!

— Не марікуйте, куме, та не гнівїт бога, бо то его воля, не ваша. А діти — піна на воді, шос на них трїсне — та й понесете всі на могилу.

— У мене не трїсне, але там, де є одно, там трїсне. Жебрак аби таки не туливси до жінки, аби не дививси в той бік, де жінка, то би найліпше зробив. Тогди і бог не даєт...

— Куме, ви це пусте говорите, так ніколи не буде, бо люде мают си плодити.

— Қоби ж то люде, а то жебраки плодьєси. А я тому кажу, шо ти, жебраку, не плодьєси, не розводєси як миш, ти будь контетний, як маєш на хорбаці дранку, як маєш кавалок хліба, аби-с не голоден та й як ті ніхто по лицу не лупит. Як ці три ділі маєш, та й має тобі бути добре, а від жінки гет уступиси!

— Куме Іване, дайте трошки споки, бо жінка як си має звичай у такім антересі, та єї не треба цього слухати, бо така бесїда не дає здоров'я. Қолис іншим ліпшим часом.

— Я вас дуже перепрошаю за мою таку бесїду, але ви гадаєте, шо я за нев дбаю, або дітьми дбаю, або за собов я дбаю?! Бігме, не дбаю, най їх і зараз віфатає та й мене з ними! Овва, от би сми втратили рай на землі і маєтки лишили!

Қуми вже не обзивалися, не перечили, бо бачили, шо Івана не переможуть, і хотїли, аби скорше вигорився, бо борше їх пустить спати. Іван встав від

стола, спинився насеред хати, спустив рукави так, як діти на печі, і почав до них балакати.

— Та чому не летите з мої голови? Я вам утворю і вікна, і двері, гай!..

Діти засунулися на піч так, що їх не було вже видно.

— Ади, саранча, лиш хліба, та й хліба, та й хліба! А відки ж я тобі того хліба наберу?! Та то би на дванацятій сніп якис раз торгнути, то би якис раз схилитиси, то з поперека вогонь у пазуху сиплеси! То тебе кожде стебелце у серце дюгне!

Се було до дітей, а тепер він звернувся до кумів.

— А у вечір лиш си укажеш до хати такий, як віхоть, як мийка усотаний, а вони тобі в один голос, і жінка і діти: нема хліба! Та й ти не йдеш, бідний чоловіче, спати, але ти тьгнеш ціп та й молотиш на потемки, аби завтра мали з чим іти в жорна. Та так тебе ціп і звалит на сніп, та й так деревиеш до ранку у соню, аж ті роса припаде. Та й лишень очі пролупиш, то зараз тебе тота роса їст, бо мало тебе біда їст, ще вона вночі тебе найде! Промиеш очи та й точешси на лан такий чорний, шо сонце перед тобою мерькне.

— Іване, не журітси дітьми, бо то не лишень ви, але бог їм тато старший від вас.

— Я з богом за барки не ловюси, але нашо він тото пускає на світ, як голе в терня?! Пустит на землю, талану в руки не даст, манни із неба не спустит, а потім увесь світ кричит: мужики, злодії, розбійники, душегубці! Зіпреси один з другим у церькві такий гладкий, що муха по нім не полізе, та курит та картає! Ви, каже, дітей не навчаєте страху божого, ви їх самі послаєте красти, ей, де я годен так ганьбити! А коби коло мої дитини і мамка, і нянька, і добродзейка ходила, коби міні люди всего назно-

сили, то і я би, егомость, знав, як діти вчити! Але мої діти ростут по бурінах разом з курьми, а як шо до чого прийде, отак як тепер, то ніхто не знає, шо вони цілий день їдьи? Ци крадут, ци жебрают, ци пасут, а я відки знаю? Я косю ваші лани та й забуваю не лиш за діти, але за себе не памньитаю! Ви би хотіли, аби я ваші лани зробив і діти аби-м учив. А ви від чого? Так, люде, ви самі знаєте, яке наше жите...

— Знаємо, куме, знаємо, як не знати, коли самі у нім бродимо.

— Я на діти див'юси, але я не гадаю, аби воно було чемне, аби уміло до ладу зробити. Я лиш заглядаю, ци воно вже добре по землі ходит, аби его упхати на службу, оцего я чекаю. Я не чекаю, аби воно убралси в силу, аби путерії набрало, аби воно коло мене нажилоси. Коби лиш богач або пан утворив пашеку, а я его туда кидаю, аби лишень збутиси! А потім воно бігає коло худоби, ноги одна рана, роса їст, стерня коле, а воно скаче та й плаче. Ти би ему завернув худобу, поцулував би-с его в ноги, бо-с сплотив та й сумліне ті п'є, але минаєш, ще і ховаєш-си від него, аби-с не чув!..

Аж почервонів, аж задихався.

— Та й росте воно в яслах, під столом або під лавов, їст кулаки, умиваєси сльозами. А підросте, та й шос воно украде, бо воно ніколи добра не знало та краденим хоче натішитиси. Дивиси, іде до тебе шандарь. Скує тебе, наб'єси, як товарини, бо ти тато злодієви та й мусиш з ним бути у змові. Та й е-с злодій навіки! Але це не решта. кінець ще напереді. Най би син, ваша дитина, а люцкій злодій, най би зогнив у кременалі, бо злодія не шкода! Най би! А то вони возмут здоров'є та й дают до шпиталю лічити, а потім пускают письмо до віта, аби тато платив кошта. З хати вігоньют, під пліт викидают з бебехами! Ідеш

до віта, по руках цулуеш; віточку, віберіт ні із цієї кари. Ти, каже віт, бідний чоловік та може ті випустити-м, але яку я вігоду буду мати за твою вігоду? Стиснеш плечима, складешся як цізорник та й кажеш: місяць вам буду задурно служити... Так це не так, люде, правду кажу чи брешу як пес!?

— Все так, цілий гатунок такий, одного-сте слова не замилили!

Іван дровав цілий, чув на собі цілу вагу страшних своїх слів.

— Аби-сте не казали, люде, що кранчу над головами своїх дітей, як ворон над стервом, не кажіт, люде, не кажіт! Я не кранкаю, я правду говорю, мій жьиль кракає, серце кранче!

Очі його запалилися і в них появилася страшна любов до дітей, він шукав їх очима по хаті.

— Бо вигледає так, що я свої діти гет позбиткував, гірше як темний воріг. А я, видите, не позбиткував, я лишень прогорнув з-перед очий сьогодні і завтра, і рік, і другий і подивився на мої діти, що вони там діют? А що-м уздрів та й сказав-ем. Я пішов до них у гості та й кров моя застигла на їх господарстві...

По хвилі:

— Якби до тої Канади не було морів, то я би їх у міх забрав та й би-м пішя з ними тудя йшов, аби їх занести далеко від цього поруганя. Я би ті моря берегами обходив...

Куми забули були за відпочинок, а тепер собі нагадали, борзо повставали і пішли.

II

Рано.

Діти обідали на землі, обливали пазухи і шелестіли ложками. Коло них лежала мама, марна, жовта, і бга-

ла коліна під груди. По чорнім, нечесаним волоссям спливала мука і біль, а губи заціпилися, аби не кричати. Діти з лижками в роті оберталися до мами, дивилися і знов оберталися до миски.

— Семенку, ти вже наївси?

— Вже, — відповів шестилітній хлопець.

— То озми віничок, покropи землю та й підмети хату. Мама не годна хильнитися, бо дуже болит усередині. Не кури дуже.

— Уступітси, бо через вас я не можу замітати.

Мама звелася і поволіклася на постіль.

— Семенку, а тепер файно вмийси, і Катруся і Марія най си вмийот, і побігни в збапок води начерпнути, але не впадь у керницю, не хильйси дуже...

— Семенку, піди та нарви огирків у решето, аби мама в горшку нақвасила, бо я вижу, що буду слаба та не будете мати що з хлібом їсти. Та й нарви кропу і вишневого листя. Та не сотай огирчине, але рви попри саме билб...

— Семенку, здойми з гръидок сорочки, аби-м полатала, бо ходите чорні, як ворони.

Семенко все бігав, все робив, що мама казала, і раз по раз потручував молодші сестри і казав, що дівки не знають нічо, лишень їсти.

— Вони ще малі, Семенку, як віростут та й будут тобі сорочки прати.

— Я си найму та й там мнї будут сорочки прати, я їх не потребую.

— Не тітси, дитинко, службі, бо нераз будеш свої дни оплакувати.

— Адї, дьндя зросли у службі та й нічо їм не бракуе.

— І ти зростеш у службі, аж шкіра буде пукати від того росту. Але ти, Семене, не балакай, але зби-

райси дьидиви нести обід. Він дес такий голодний, шо му си очи за тобов продивили.

— Я мусю дьидиву палицу брати, аби від псів обгонитиси.

— А як загубиш та й буде дьидя нас обоє бити. Та не йди простоволосий, але озми хоть дьидів капелюх.

— Тот капелюх лиш на очи паде, шо не видко дороги.

— Вімий збанок та й сип борщу.

— Ви мене не вчіт кілько, бо я знаю.

— Семенку, а дивиси, аби ті пси не покусали...

III

Дриботів ногами по грубій верстві пороху і лишав за собою маленькі сліди, як білі квіти.

— Фіть, заки я зайду, то це сонце мене порьїдно спарит. Але я собі заберу волосе так, як жовнір, та й буде мені ліпше йти.

Поклав обід на дорогу і збирав волосся на верх голови, аби приложити його капелюхом і виглядати як обстрижений жовнір. Очі сміялися, підскочив і покотився дальше. Та волосся з-під широкого капелюха зсунулося на потилицю.

— Це пустий капелюх, най-но як си найму, то я тогди собі капелюшок...

Лишень облизався. Пройшовши шмат дороги, він знов поставив обід на землю.

— Я змалюю собі велике колесо із шпицями.

Сів насеред доюги в порох і обводив довкола себе палицею, потім рисував промені в колесі. Далі зірвався, перескочив поза обод і побіг дуже зрадуваний.

До кождих воріт закрадався, зазиравав, чи нема на подвір'ю пса, і аж тоді борзенько перебігав. З одного

обійстя вибіг пес і пустився за ним. Семенко співорив, зверещав і сів з обідом. Палиця також впала на дорогу. Довгенько скулений сидів, чекав пса, аби кусав. Потім зважився подивити і побачив над собою чорного пса, що спокійно стояв коло него.

— На́, на́, ціган, на́ кулеші, але не кусай, бо болит дуже та й штроф твій газда буде платити. Та він тобі ноги поломит за тот штроф.

Шипав з платка кулеші, метав псові по кусневі і сміявся, що він на воздусі хапає. Пес мав отворену морду, і він собі рот отворив.

— А ти чий, шибенику, шо пси по дорогах годуеш, а в поле шо понесеш?

І якась жінка гупнула його в шию.

— А-як, ви ще бийте, як пес хотів мене роздерти!

— А ти чій, такий чемний?

— Я Івана Петрового, але мама мали дитину та й слабі, а я мусю нести обід, а мене пси кусають, а ви ще б'єте...

— Ой, яке я тебе біла... Куди ж ти несеш їсти?

— Дьидеви несу на лан коло ставу.

— Іди зо мнов, бідо, бо я також несу туди обід.

Пішли разом.

— А хто обід варив?

— Мама варила, бо я ще не вмю, а Марія і Катерина ще менші від мене.

— Та не слаба мама?

— Чому не слабі, так си кочьют по земли, так стогнут, шо аж! Але я за них роб'ю...

— Ото, ти робітник!

— Ви не знаєте та й говорите пусте. Ану запитайтеси мамі, який я розумний! Я оченаш знаю цілий...

Жінка засміялася, а Семенко здвигнув плечима і замовк. За ним біг пес, а він нібито кидав ему кулеш і загулював іти за собою.

Три дні опісля.

Посеред хати сидів Семенко і сестри, і корито з маленькою дитиною стояло. Коло них миска з зеленими, накришеними огірками і хліб. На постелі лежала їх мама, обложена зеленими вербовими галузками. Над нею сипів рій мух.

— Понаїдайтеся та й тихо сидіть, бо я понесу дитину до Василихи, аби поплакала. Дьидя казали, аби нести рано, в полудне і надвечір, а у вечір вони самі вже прийдуть.

— Семенку, не переломи дитину.

— Я гадав, що ви спали. Дьидя казали давати вам студеної води і булку їсти. Марія така чемна, то вона тоту булку уфатила і вкусила вже раз. Але я набив та й відоймив! Мете їсти?

— Не хочу.

— Дьидя зсукали ще свічку та й казали, що як би-сте умирали, аби вам дати у руки і засвітити. Коли я не знаю, коли давати...

Мама подивилася великими, блискучими очима на сина. Безодня смутку, увесь жаль і безсильний страх зійшлися разом в очах і разом сплодили дві білі сльози. Вони викотилися на повіки і замерзли.

— Дьидя рано в хоробах також плакали, так головов до одвірка лупили! Заплакані взели косу та й пішли.

Взяв дитину і вийшов.

— Семенку, аби-с не давав Катрусю, і Марійку, і Василька бити мачусі. Чуеш? Бо мачуха буде вас бити, від їди відгонити і білих сорочок не давати.

— Я не дам та й дьидиві буду казати.

— Не поможе нічо, синку мій наймиліший, дитинко моя найзолотіша! Як віростеш, аби-сте си межи собов дуже любили, дуже, дуже!.. Аби-с помагав їм, аби-с не давав кривдити.

— Як я буду служити та й буду дужий, то я їх не дам, я буду щонеділі приходити.

— Семенку, аби-с просив дьидю, шо мама наказувала, аби вас любив...

— Іжте булку.

— Співай дитині, най не плаче.

Семенко хитав дитину, але співати не вмів. А мама обтерла долонею сухі губи і заспівала.

У слабім, уриванім голосі виливалася єї душа і потихоньки спадала межи діти і цюлувала їх по головах. Слова тихі, невиразні говорили, шо кленові листочки розвіялися по пустім полю і ніхто їх позбирати не годен і ніколи вони не зазеленіють. Пісня чамагалася вийти з хати і полетіти в пусте поле за листочками...

СУД

1

Ковалюк підняв орчик догори та й казав музикам:
— Грайте до порядку, як має бути, бо це весіле
буде славне на всю Україну і в Коломнії, і в Стані-
славі...

— Оце-с вже не потребує весіля, але ще є два
такі, що мають гуляти.

Він показував на Федька Продана, що лежав із
розбитою головою на снігу. Коло нього сиділа його
жінка, тримала новий капелюх у руках і питала:

— Та що кажеш робити, що до дітий переказуєш?

І ще щось до нього говорила, ніби на тамтой світ
переказувала.

А Дмитро Золотий ходив поперед ворота з куснем
грубої розвори та казав до громади людей на вулиці:

— Ні один най не вакаєся поступити отут, бо за-
раз від цеї розвори усне — це вам кажу!

— Кого б'ють?

— Богачів.

— Хто б'є?

— Весіле.

— А Федька вже вбили?

— Він вже на тамтім боці.

— То єго смерть, а чій кременал?

Дзвін на селі почав голосити тревогу.

— Зараз громада збіжтси та й не даст.

— Даст, даст, буде отут чипіти так, як ви, — відповів Золотий.

Коло хорімних дверей чинилася нова баталія. Михайло Печенюк заперси ногами і руками у одвірки, і ані Петрик Синиця, ані два Золоті: Іван та Каленик не могли його витягнути надвір.

— Ви, голодники голодні, та я дужий, та я шодня мнесо їм, а ви бевку незабілену.

— Меш тепер сиру землю гризти.

З синій бухав плач жінок, як червона луна.

— Не кажи їм так, Михайле, не кажи, не кажи, але проси їх дуже, — казала жінка.

— Говори, дурна бабо, тут нема просьби, тут смерть.

Та як вони так правдалися, а Петрик Синиця ймив у зуби Михайлів палець і витягнув в одній хвилі надвір.

— Ого, вже Михайлови амінь.

— Михайлихо, сідайте на голову, голова grunt...

— Ти радиш, ех, як ті порадою оцим буком.

— Кров з него садит, як з пацюка, а така червона, здорова кров...

— Мой, аді, хреститси, б'ют, не дают оченаш віговорити.

— Вже по нім, Михайлиха дає свічку, але незасвічену.

— Та шо, шо дужий — вже глина та й кінець!

— А жінка ніц не плаче, змогласи дуже.

З хорім вибігла купа жінок і Касіян поміж ними. Золоті і Синиця кинулися за ними.

— Та не віховаєшси, богачу, у підтичках жіночих.

Жінки громадно облягли Касіяна.

— Не дайте мене, не дайте!

— Касіянко боїтси, а его найліпше треба обріхтувати! Він межи богачами найгірше в'їдний.

— Боїтси, не то що Міхайло, цес не боявси.

— Ади, жінки біда, ади як плюють на Золотих.

— Ймили Петрика та й всі лягли на него.

— Не дадут таки...

— А ви чоґо відти мішаєтиси? Ви вмієте жінок добре бити та й жидів за пейси торгати, а як прийде на правду, то стоїте подалеки та й скавулите, як щенюки.

Се вповіла публіці одна з тих жінок, що Касіяна боронила.

— А ви, віте, чому не йдете поредок робити, аді, баби роб'є за вас поредок?

— Які ви мудрі: йди, віте, та й здихай, шо лайдаки межи собов змовилися бити богачів!

Зробилася цілком днина. Хати на білім снігу стояли як громади чорних великих птахів. Ліс найспокійніше шептав. Дзвін іще голосив тревогу.

З громади жінок вийшла Іваниха Золота, ймила окерваленого чоловіка за рукав та й так казала:

— Чоловіче, та подивися на людей та на село, та на ліс, та спамнетайси. Та шос наробив, та люди не худоба?

За нею вийшла і Каленикова жінка.

— Ти йди, небоже, до кременалу відразу, до хати не приходи, бо я з дітьми гет піду. Не приходи таки!

Музики перестали грати, а Ковалюк стояв із орчиком і не знав, що з ним зробити. Сонце виказало пів золотого ока.

Три Золоті покидали буки та сапи і пішли в ліс. Ковалюк зачав плакати, а Петрик Синиця подався до хати та на порозі впав і почав піну з рота точити. Товпа рушилася і почала здоймати побитих.

В хаті Онуфрія Мельника мало судити село убійників. Всі багаті не мали права приходити на суд — судили самі бідні. Онуфрій уложив суд і прокуратора, і оборонця. Сам сидів за столом та й так казав:

— Село строєне, люди одні одних боєси, в церкві шонеділі лиш мова за бідних. По селі увихаються шачдарі, дзвінки дзвоне, шо комісії привозе. Розкидають гроби, ріжут, поре, а нам, бідним, нема ні вітки, ані ради, ані доброго слова. То ми самі судім їх, а як учуємо, шо вони завинили, то будемо їх карати.

Так говорив Онуфрій до всіх бідних. Вони зібралися майже всі з села. Заступили хату, піч, постіль, сіни і подвір'є.

— А якби віт проходив та хотів розгонити, то ви не пустіт, а якби лхавси, то дайте кілька полишників, най тікає. А тепер розкажіт нам, пані прокураторь, акт оскаржений.

З лави піднісся Яків Дідик та й зачав.

— Іван Зуб, бідний чоловік, бо, знаєте, робив своїй доньці весіле. Знаєте, яке бідного, усе він рад, як до него прийде богачь, бо як прийде богачь, то образи ясніші стають, бо є кому під ними сідати. То зійшлиси самі бідні, але упросив собі Зуб ще трьох богачів: Федька Мелникового, Михайла Печенюка та Касіяна Кропивку. А дай боже здоров'є, а жийте здорові, а декую вам, шо-сте уступили до хати, міні весіле буде веселіще. — Каже так Зуб та припадає, а бідні сараки, шо постулювалиси в пороги та й слухають. А прошин, а будьте ласкаві, а доцьйгнітко, а покушійте. А все до богачів. А богачі, моспане, все п'ют, а все бідних далі д'постелі вісувають. А Зуб забув за гості, лиш коло богачів ходит. Це перший пункт. Але Пегрик Синиця каже:

— Ти, Зубе, ти, старий, відай, забудь, що в тебе є ще другі гості, не лиш ці три.

А Зуб вже горівчиний був та й каже:

— Синочко, ти мині не давай ред і мої хаті. Як я хочу, так буде.

— Ой, не буде так, я прішов на весіле як другий, я приніс такі дари як другий, то я маю мати таку честь як другий.

Каже Синиця оце, а бідні понащирювали вуха та таке їм це слово миле, як мід солодкий. Та й на цім тим часом стало. Зачели відавати обід. Перед богачами все солонина та мнесо, а начинки лиш трошки, а перед бідними все лиш начинка, а мнеса крішка. Фукают бідні, їде або не їде. А богачі аж лікті собі позамашували.

Але взяв Іван Золотий сперед богачів склянку з горівков та й каже:

— Пиймо, братя, хоть горівки, як їсти не дають.

— Мой, Золотий, а перед тобов же що стоїт, не дар божий? — каже Зуб.

— Але чьо перед богачами кілько дару божого, а перед нами лиш крішка?

А богачі лиш червоніють, лиш позирають, але мовче.

Відійшла вечеря, зачали музики грати. Гуляють. Але взяв Печенюк Касіяниху в данец. Та все данцує та розтрчує. Не вітерпів уже Петрик та й лус в лице Міхайла, а Міхайло ні дві, ні три та й Петрика.

— Гов! Перестаньте грати, — кричит Зуб.

А Касіяно каже Зубови:

— Знаєте що, Зубе, нате вам п'етьдесеть левів гезди, платю вам все весіле, але ви гет, віметіт це сміте з хати. Це другий пунт.

Прийшло до такого, що аж мусило чіес жите йти на смерть. Ех, господи, як Каленик Золотий не

хомне Касіянка у пшок, аж повна миска нацюркотіла. А Міхайло Каленика як уфатив за шкіру на потилиці та й вірвав у пушках, лиш лишилося голе мнесо.

— Мой, богачі, або зараз відци забирайтиси, або буде з вас саме фалате! Коби ж були послухали. Та й зачеласи баталія. Всі, шо май боязливі, повтікали, лиш лишилися три богачі та п'ять бідних та жінки. Жінки лишилися всі, бо вони знають, шо їх ніхто не б'є у бійці. То вперед вівели Федика Мельника. Вівів его Ковалюк, і Петрик, і Іван. І Ковалюк лиш раз свиснув по голові орчиком та й череп хрус на місці, а Федько уснув на місці, як куря.

А Печенюка Михайла вже не так було лехко. Хлєп дужий, як медвідь, бо знаєте, а не боїзливий. З ним валувалися зо три години по хаті: їх штири, а він один. Правда, помагали і жінки, але шо баби годні. Звалили го в хаті — розкидав з себе штири хлопи, як галушки, звалили в хоромах — знов не давси. Приволікли до дверей та й ймивси одвірків. Але Петрик Синиця уфатив его палец у зуби та й віпровадив, а як віпровадили, та й убили колами. Убив Петрик та й Каленик та й Іван. Хотіли ще Касіяна вбити, але одно, шо дуже просив жінок, та вони тримали его під сорочками, а друге, шо зробивси день та й люди спамнеталися.

То вбили: Іван, Каленик та Дмитро Золотий, та Петрик Синиця, та Никифір Ковалюк.

— Оце прокураторь сказав оскаржене, а тепер будемо слухати винуватців, — сказав Онуфрій.

— Іван Золотий.

— Гір.

— Ти винен, шо-с убив Міхайла та й Федька Мельника?

— Ні, не винен.

— А хто ж винен?

— Та ми не винні, але богачі.

— Як богачі?

— А так винні, що нас хотіли вигнати з весіля.

— Хотіли, але ви не далися, а їх вигнали-сте на той світ.

— Або що мене маєте питати?

— Іванку, руй гадино, не підтикай під ніс, бо зараз дістанеш. Кажі, чим убив-ес?

Тут Онуфрієві почала помагати публіка.

— Ти, Золотий, кажи все по правді, бо зараз дістанеш буки, — казали з сіній газди.

— Я, бігме, лиш раз ударив.

— Чим?

— Сапов.

— По чім?

— По плечах.

— Ну, а Каленик?

— Я не знаю.

— Як не знаєш, то сідай.

— Каленик Золотий.

— Я сам.

— Ти вбив Михайла?

— Єго вбило єго багацтво.

— Лиш не змудра, Каленику?

— Яке змудра, п'ений-єм був, весіле було, музики грали, а богачі хотіли нас вигнати, то ми хотіли набити.

— Добре набили, але хто вбив?

— Я не тямлю.

— Памнеть коротка якас.

— Чим бив-ес?

— Чим мав.

Онуфрій нічого вже не казав, лиш махнув рукою на парубків. Сі ймили Каленика в руки.

— Дайте му п'етнаціть буків та й буде говорити. І пішли дальші зізнання. Публіка хотіла конче карати, та Онуфрій не позволяв і віпитував дальших оскаржэ-

них. Та серед того як оскаржені не хотіли зізнавати перед Онуфрієм, всі, що стояли в сінях, почали кричати: вони вбили, най же відпокутуют.

І витягали одного за другим і подавали в дальші руки. А ті руки, багато їх, хапали їх, мстилися і ревли по селі, а за собою лишали страшний зойк жінок і конаючі філі пімсти.

СИНИ

Старий Максим волочив яру пшеницю кіньми добрими, молодими. Борони літали по землі, як пера. Максим кинув капелюх на ріллю, сорочка розіп'ялася і впала аж на плечі. Хмара куряви з-під борін засипала його сивий чупер на голові і на грудях. Він галасував, лютився, а люди з сусідніх нив говорили до себе:

— Старий пес, все лютий, але молоді коні ще міцно тримає; богатир, із-за молоду добре годований, та втратив обох синів і від тогди все кричить і на поли, і в селі.

Максим спер коні.

— Старі кості, як стара верба: на вогонь добрі, а з кіньми бігати ні до чого. Як ноги погинаються, колю коний, а в данці подаються, то такі ноги, най не кажу, що варт. Лізь, діду, на піч, пора вже прийшла.

То він потряс сивою головою попід чорні кінські гриви та кричав даліше:

— Та на піч, брьи, я ще годен вилізти, але піч студена, облупана. Образи на стінах почорніли, а світі дивлються на пусту хату, як голодні пси. Стара ціле житте обтикала їх бервінком та васильком та голуби перед ними золотила, аби ласкаві були, аби хата ясна була, аби діти росли. Та хоть їх багато, а всі вони до нічого, світці. Синів нема, стару запор-

пав в землю, а ви, боги, мусити вібачити за бервінок — було ліпше дбати... Ану, звіздочолий, поки нам бог назначив, берімси, брѣи, до цеї землі.

І ходили вони з одного кінця ниви на другий, за-тулені курявою, а борони кусали землю, гаркотіли, роздряпували її, аби зернові вчинити м'ягке ложе:

— Ти, Босаку, ти не є жаден кінь, ти пес, ти всі плечі мені обгриз, знак на знакови, скусав, а скусав. Не сіпай хоть ти мене, бо так ні жите насіпало, шо ледви на ногах стою. Я тобі до світа сиплю овес, ще сам нічого не ївши; я тебе вичісую; я тебе старими сльозами поливаю, а ти кусаєш. Звіздочолий у мене чоловік. Він чорними очима за мнов водит; він мене жьилує; він своїов гривов обтирає дідові сльози; а ти поганій, серца не маєш. Ще недавно ти цілий жмут мойого волосся вірвав і пустив під ноги в гній. Так не належит робити, бо хоть ти дуже красний кінь, але за це поганій. Жидам тебе не можу прода-ти, але якби прийшов до мене світій Юрій, то, бігме, подарував би-м ті, аби-с з ним ішов змії розбивати; робити землю ти нездатний, бо в тобі спокою нема.

То він слинив пальці, вимивав рану на плечах та присипав порохом.

— Гей, коні, ідім, ідім...

А борони притихали, земля подавалася, розсипу-валася, Максимові ноги чули під собою м'яккість, ту м'яккість, яка дуже рідко гостить у душі мужика; земля дає йому ту м'яккість і зате він її так любить. І як він викидав жменею зерно, то приповідав: коли-сочку я вам постелив м'ягеньку, ростіт до неба.

Максим успокоювався, не кричав уже та нагло задержав коні.

— Та якого дідька болиш, ти, стара корсо, хру-паєш у кождім замку, кривуле?

То він оглянувся позад себе та побачив попри борони довгу нитку червоної крові і сів.

— Скло залізло, матері твої! тепер волочи, а ниви недоробленої не лишиш, хіба си розскочиш у кусні. А ти, небого ниво, малий спаси-біг будеш мати з цієї старої крові, бо стара кров, як старий гній, ніц не родит, мені утрата, а тобі ніякого зиску.

Криваючи, він випряг коні, повів до воза та наклав перед них сіна.

— Ти, сонце, не захмурюєси на старого, що заборзо робит полудне; старий не має чим ходити...

Він витяг з торби хліб, солонину та фляшку і вимив рану горівкою; потім відірвав кавалок рукава, завив ногу і зав'язав мотузом від міха.

— Тепер або боли, або переставай, або як хочеш, а волочити таки будеш.

Напився горівки, взяв хліб, кусав його та наново сердитий вигукував:

— Це хліб? ним лиш коня жидівського чесати, бо на добрім коні шкіру зідре. Приходя до мене роєм ті підкьопані¹: Діду, — кажут, — ми вам печи будемо, прати будемо, запишіт нам поля. — Ці подерті суки гадают, шо я їм поле тримав? Як умру, то най на моїм полі чічки ростут та най своїми маленькими головами кажут отченаш за діда.

Зі злості шпурнув хлібом далеко на ріллю.

— Зуби здрігаютси від цього макуха; пиймо, Максимку, горівки, вона гладко йде...

— Мой, мовчи, не гавкай на мойов головов; кому възивси співати? Оцему обдертому та обгризеному дідови? Лети собі геть до неба, скажи свому богови, шо най не послає мені дурну птаху з співом, бо як він такий мощний, най мені пішле моїх синів. Бо із-за его

¹ Підкьопані — підтьопані.

волі я лишився сам на всій землі. Най твій бог співанками мене не гулит, забирайси!

І він кинув грудкою землі в жайворонка, та жайворонок ще краще почав співати над його головою і не хотів летіти до бога.

— Ти, пташку, ти ніц а ніц не розумієш. Як мій малий Іван вганяв за тобою, аби тебе ймити; як шукав твого гнізда по межах та грав на сопівці, то ти тогди, пташко, розумно робила, що-с співала, так треба було робити. Твій спів і Іванова сопівка ішли низом, а по-верх вас сонце, і всі сипали божий глас і надо мнов і над блискучими плугами і над всім миром веселим. А крізь сонце бог, як крізь золоте сито, обсипав нас ясностев, і вся земля, і всі люди відблискували золотом. Так то сонце розчыннило весну на землі, як у великім кориті...

— А з того корита ми брали колачі, а колачі стояли перед музиками, а молоді в квітках любилиси і ішли до сльобу, і котилася весна, як море, як потопа; та тогди, пташко, твій спів спливав в моє серце, як різка вода в новий збанок...

— Іди ж собі, пташко, в ті краї, де ще колачів не забрали, а дітей не порізали.

Обома руками взяв він свою сиву голову та й схилився до землі.

— Сид тобі, сивий волосе, стидайси, шо приповідаєш та приспівуєш, як плаксива баба, бо нічо вже тобі на цім світі не поможе...

— Ех, сини мої, сини мої, де ваші голови покладені!? Не землю всю, але душу би-м продав, аби-м кровавими ногами зайшов до вашого гробу. Господи, брешут золоті книги по церквах, шо ти мав сина, брешут, шо-с мав! Ти свого воскресив, кажут. А я тобі не кажу: воскреси їх, я тобі кажу: покажи гроби, най

я ляжу коло них. Ти видиш цілий світ, але над моїми гробами ти отемнів...

— Най тобі оца сина баня так потріскає, як мое серце...

— Та прийдіт котра до старого; ніби ви їх не обіймали, моїх синів, та не лягали в білу постіль? Та вони були, як дуби кучеряві... Та принеси на руках байстрьбитко, не встидайси, приходи. Дід тобі всі коверці під ноги підкине, а байструкови порубає все полотно найтонше на пелінки. Бо ти ходиш без вінка та плачеш від наруги.

І дід здохмив обі руки вгору і кликав ними до цілого світа:

— Ходи, невісточко, ходи до тата, нам попа не треба.

Голосно заривав, приляг до землі і нею, як хустиною, обтирає сльози і почорнів. Та ще благав дальше:

— Або приходи хоть ти, коханко, без дитини та на твоїй шні я вздрю его руки, а на твоїх губах зачервоніють его губи, а з твоїх очей, як з глибокої кирниці, я віловю его очи і схочаю їх в мое серце, як у коробку. Я, як пес, занюхаю его чупер на твої долоні... Коханко, приходи і ратує старого.

— Ти ще є на світі, а їх нема жадного, то найдіт дорогу до мене та принесіт вість. Насипте студеної роси на мій сивий волос, бо він мене пече кожний, як розжарений дріт. Моя голова палитси від того вогню.

І рвав з голови сиве волосся та кидав на землю.

— Сиве волоссе, пали землю, я не годен вже тебе двигати.

До решти обезсилений приляг до землі і лежав довго мовчки, а потім лагідно розказував:

— Послідній раз прийшов Андрій: він був у мене вчеший. Тату, каже, тепер ідемо воювати за Україну. — За яку Україну? — А він підоймив шаблев груду землі

та й каже: Оце Україна, а тут, — і справив шаблев у груди, — отут її кров; землю нашу ідем від ворога відбирати. Дайте мені, каже, білу сорочку, дайте чистої води, аби-м юмивси та й бувайте здорові. — Як та его шабля блиснула та й мене засліпила. Сину, кажу, та є ще в мене менший від тебе, Іван, бери і его на це діло; він дужий, най вас обох закопаю у цу нашу землю, аби воріг з цього коріня її не віторгав у свій бік. — Добре, каже, тату, підем оба. — Та як це стара вчула, то я зараз видів, шо смерть обвиласи коло неї білим рантухом. Я подавси до порога, бо-м чув, шо її очі віпали і покотилиси як мертве каміне по землі. Так мені здавалося, але світло на її чолі вже погасло...

— А рано вони оба виходили, а стара сперласи на ворота та не говорила, але так здалека дивиласи, як з неба. А як я їх скидав на колії, то-м казав: Андрію, Іване, взад не йдіт, за мене пам'ятайте, бо я сам, ваша мама на воротях умерла...

До самого вечора Максим водив коні по ниві та не кричав уже, геть замовк. Діти, що вівці гнали; люди, що плугами попри нього дзвонили, з ляку не поздоровляли його. Замазаний грязюкою, обдертий, кривий, він неначе западався в землю.

Пізнім вечором, як Максим пообходив корови та коні та подоїв вівці, увійшов до хати.

— Ти, небого, гет затихла, замертвіла, як би в тебе хто ніж упхав, не годна-с слова сказати... Та я в тобі ще розгрібу трохи вогню...

Він зварив кулешу, убрав білу сорочку, повечеряв і затих. Потім прикляк до землі і молився:

— А ти, мати божа, будь мойов газдинев; ти з своїм сином посередині, а коло тебе Андрій та Іван по боках... Ти дала сина одного, а я двох.

З М І С Т

Новина	5
Кам'яний хрест	8
Май	21
Кленові листки	26
Суд	36
Свини	44

Редактор *П. Козманюк*
Художник *Д. Гринець*
Техредактор *Ю. Гапон*
Коректор *М. Вакалюк*

В. Стефаник
Н О В Е Л Л Ы
(на українськом языкѣ).

БГ 02610. Зам. 123. Друк. арк. 13 $\frac{1}{2}$. обл.-вид. арк. 1,85. Підписано до друку 16/II 1950 р. Тираж: 30.000. Формат паперу 70×108, 1/32.

Обласна друкарня, Львів, Спартака, 4.

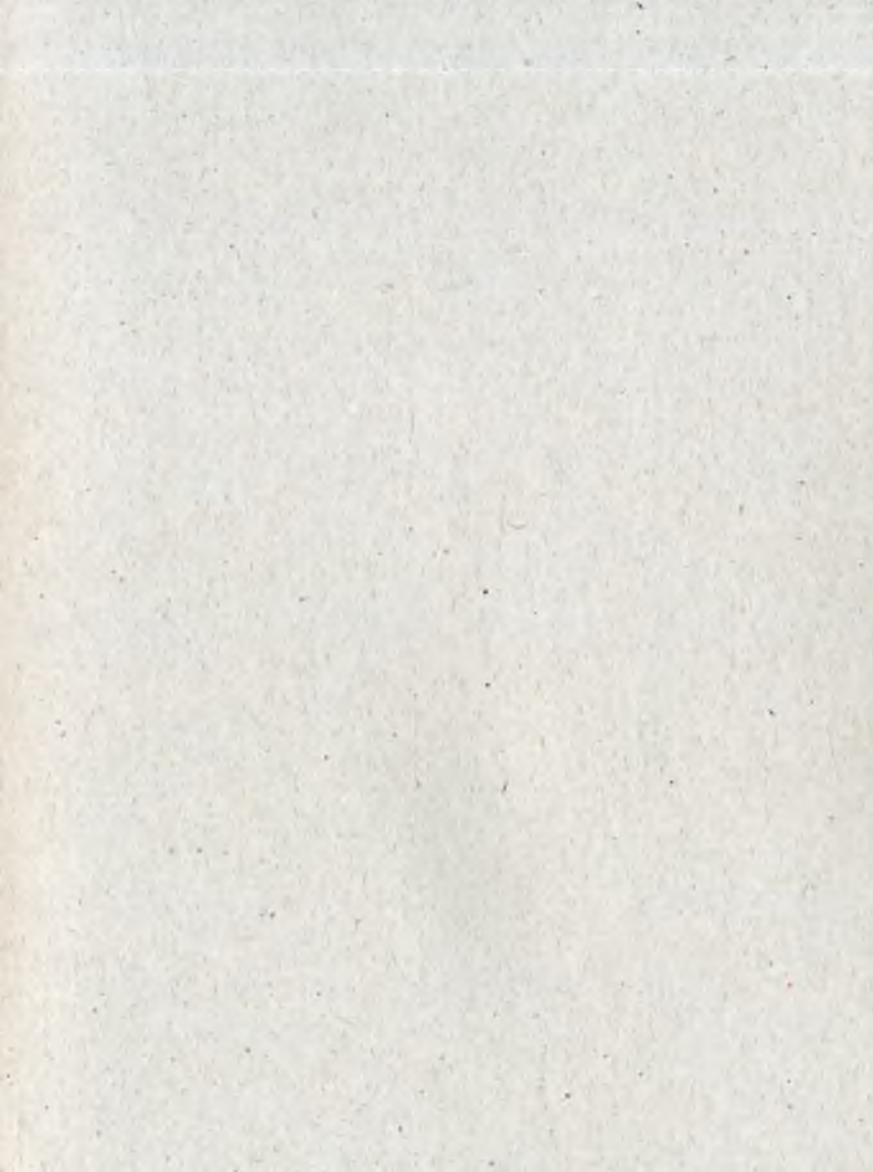

80 коп.

В-2714

юл. 1986

2 пр.

B 2.714/2np